

## STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ PAPIERNICTWA NA ZIEMIACH POLSKICH

### Wstęp

Wyrób papieru na ziemiach polskich ma tradycje sięgające schyłku średniowiecza. Budowę pierwszego młyna papierniczego w Królestwie Polskim rozpoczęto w podkrakowskim Prądniku Czerwonym w 1491 r.<sup>1</sup>. Założenie prądnickiej czerpalni zapoczątkowało w naszym kraju trwający półtora stulecia dynamiczny rozwój papiernictwa; do połowy XVII w. w Rzeczypospolitej uruchomiono przynajmniej 112 młynów papierniczych. Swego rodzaju centrum papiernicze powstało w okolicach Krakowa, gdzie do schyłku XVI w. działało 13 czerpalni. Drugi prężny ośrodek produkcji papieru powstał w Wielkopolsce (pierwszą czerpalnię na tym terenie założono w 1531 r. we wsi Zawady). Kolejne skupisko papierni istniało w okolicach Gdańska, gdzie papier czerpano już w pierwszych latach XVI w. Na Mazowszu wyrób papieru zapoczątkowano przed 1524 r. w Warszawie.

Liczne wojny toczone na ziemiach polskich w XVII i XVIII w. spowodowały zaupadek w papiernictwie. Wiele czerpalni zaprzestało działalności, a nowych założono niewiele. Szacuje się, że w latach 1650-1770 na obszarze dawnej Rzeczypospolitej działało około 75 papierni. W XIX w., a szczególnie po zakończeniu wojen napoleońskich, wystąpiły korzystne tendencje w całej gospodarce Królestwa Kongresowego – podległego Rosji, jednak cieszącego się autonomią. Pozytywne zjawiska dotyczyły również papiernictwa. Do 1840 r. działało w Królestwie około 70 czerpalni, w tym blisko 30 nowo założonych<sup>2</sup>.

Biorąc pod uwagę współczesne granice Polski, pierwszeństwo w produkcji papieru należy przyznać Śląskowi, u schyłku XV w. – kiedy powstały pierwsze czerpalnie – należącemu do Królestwa Czech. Pierwsza papiernia na tym terenie – we

---

<sup>1</sup> Przez wiele lat za pierwszą papiernię na ziemiach polskich uznawano czerpalnię w Gdańsku, która miała funkcjonować już w 1473 r. Jednak kwerenda, przeprowadzona w 1973 r. w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku, nie potwierdziła istnienia w Gdańsku w latach 70. XV stulecia młyna papierniczego, wobec czego za pierwszą papiernię o udokumentowanej działalności uznaje się Prądnik Czerwony. K. Sarnecki, *Czy przed pięćmi wiekami robiono w Gdańsku papier?*, „Przegląd Papierniczy” [dalej: PP] 1974, nr 6, s. 228-230; J. Dąbrowski, *Pierwsza polska papiernia o udokumentowanej historii – Prądnik Czerwony, 1491 r.*, PP 1990, nr 8-9, s. 277-280.

<sup>2</sup> J. Dąbrowski, J. Siniarska-Czaplicka, *Rękodzieło papiernicze*, Warszawa 1991, s. 251-276, 338, 357.

Wrocławiu – działała już w 1490 r. W następnych wiekach na obszarze całego Śląska (od wojen śląskich podzielonego między Prusy i monarchię Habsburgów) założono ponad 100 papierni<sup>3</sup>.

Bogate tradycje papiernicze posiada także Pomorze Zachodnie, chociaż wyrób papieru zapoczątkowano tu nieco później niż na Śląsku czy w Królestwie Polskim. Pierwsza czerpalnia na tym terenie powstała w Strudze (dziś w granicach Szczecina)<sup>4</sup>.

Początki papiernictwa na Ziemi Lubuskiej, będącej od połowy XIII w. częścią Brandenburgii, również sięgają XVI w. W 1539 r. powstał młyn papierniczy w Rosiejewie (miejscowość nieistniejąca, niemiecka nazwa: Pulverkrug) koło Frankfurtu nad Odrą, nad rzeką Ilanką<sup>5</sup>.

W 1798 r. Francuz Louis Nicolas Robert skonstruował pierwszą maszynę papierniczą. Jego wynalazek zapoczątkował proces przekształcania się papierniczego rzemiosła w przemysł. Kiedy w latach 40. XIX w. baza surowcowa papiernictwa poszerzyła się o drewno, rozwój przemysłu otrzymał mocne podstawy.

Na terenie Królestwa Kongresowego papiernictwo zaczęło przekształcać się w przemysł w latach 30. XIX stulecia. Pierwszą maszynę papierniczą zainstalowano tu w 1834 r. w papierni w Jeziornie pod Warszawą<sup>6</sup>. Do 1850 r. maszynową produkcję papieru w Królestwie rozpoczęto tylko w jednym jeszcze zakładzie. Dopiero w drugiej połowie XIX stulecia, a szczególnie w ostatnich dwóch jego dekadach, nastąpił szybszy rozwój przemysłu papierniczego. Jednakże do pierwszej wojny światowej branża ta nie miała poważniejszego znaczenia na ziemiach Polski pod zaborem rosyjskim; w 1914 r. na terenie Królestwa Kongresowego czynnych było 15 fabryk papieru z 30 maszynami<sup>7</sup>, które według różnych szacunków wytwarzały od 43 do 62 tys. ton papieru rocznie. Zużycie oceniano na 44-55 tys. ton<sup>8</sup>, co w przeliczeniu na jednego mieszkańca dawało ok. 3,5-4 kg<sup>9</sup>.

<sup>3</sup> K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961, s. 146-152.

<sup>4</sup> F. Pabich, *Burzliwe dzieje papierni w Strudze*, PP 1988, nr 10, s. 382.

<sup>5</sup> E. Kirchner, *Die Papierfabrikation in den Ländern der Sektion X der Papiermacher-Berufsgenossenschaft*, Sonderabdruck aus Festnummer des „Wochenblatt für Papierfabrikation“ 1911, s. 3, 7-8.

<sup>6</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Kronika papierni w Jeziornie*, Jeziorna 1980, s. 16-25.

<sup>7</sup> W. Cichocki, *Papiernictwo. Krótki opis wyrobu papieru, tektury, masy drzewnej, celulozy drzewnej i słomowej*, Warszawa 1922, s. 5.

<sup>8</sup> Edward Natanson, prezes Związku Papierni Polskich, podaje wielkość zużycia papieru w ostatnich 3 latach przed wojną – 48,38 tys. ton rocznie. Lucjan Stanisławski, radca MPiH z 1928 r., ocenia wielkość produkcji na 62 tys. ton. Podobnego zdania był Tadeusz Czerniejewski, dyrektor Związku Zawodowego Papierni Polskich. E. Natanson, *Rozwój polskiego przemysłu papierniczego* [w:] *Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, Poznań 1929, s. 461; L. Stanisławski, *Przemysł papierniczy i celulozowy* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej 1918-1928. Księga pamiątkowa*, Kraków 1928, s. 1065; T. Czerniejewski, *Przemysł papierniczy w Polsce*, Warszawa 1929, s. 7.

<sup>9</sup> Obliczenia na podstawie: *Mały rocznik statystyczny 1937*, Warszawa 1937, s. 132.

Znacznie lepiej niż w zaborze rosyjskim rozwijało się papiernictwo na Śląsku, Ziemi Lubuskiej oraz Pomorzu – terenach będących pod panowaniem pruskim, a od 1871 r. niemieckim. Na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie powstało kilka dużych okręgów papierniczych (m.in. w okolicach Jeleniej Góry, Kłodzka, Głucholaz i w odcinku górnej Odry). Na Pomorzu Zachodnim, w pobliżu Szczecina, powstały zakłady celulozowo-papiernicze, jedne z największych w Europie. Na Warmii i Mazurach założono kilka papierni. W okręgu poznańskim do pierwszej wojny światowej nie powstała żadna fabryka papieru. Stosunkowo słabo przemysł papierniczy rozwinięty był w zaborze austriackim; na terenie Śląska austriackiego i Galicji powstało łącznie 8 fabryk papieru<sup>10</sup>.

W okresie międzywojennym polskie papiernictwo szybko nadrabiało zaległości w rozwoju. Rozbudowano większość istniejących fabryk oraz wybudowano kilka nowych. W 1938 r. powstało w Polsce 247 tys. ton papieru i tektury (w stosunku do wyników przemysłu w Królestwie Kongresowym z 1913 r. wzrost wyniósł 373,8%), co dawało papiernictwu pozycję lidera w grupie najszybciej rozwijających się w kraju branż<sup>11</sup>.

Na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim – terenach przed drugą wojną światową należących do Niemiec – przemysł papierniczy rozwijał się nadal, choć w nieco wolniejszym tempie niż w drugiej połowie XIX w. Na podstawie dostępnych danych można szacować, że w dwudziestoleciu międzywojennym możliwości produkcyjne zakładów papierniczych pracujących na tych ziemiach niemieckich, które po wojnie znalazły się w granicach Polski, sięgały ok. 560 tys. ton papieru<sup>12</sup>.

W czasie wojny przemysł papierniczy poniósł poważne straty, zarówno na terenach wchodzących w skład II Rzeczypospolitej, jak też na ziemiach zachodnich i północnych. Dodatkowo na ziemiach, które włączono do Polski, największe zakłady zostały zdemontowane i wywiezione do ZSRR<sup>13</sup>.

Po drugiej wojnie światowej wszystkie zakłady papiernicze znacjonalizowano i poddano centralnemu zarządzaniu. Po odbudowie trwającej do początku lat 50. XX w. nastąpiła rozbudowa branży. W istniejących zakładach zainstalowano nowe urządzenia produkcyjne oraz wybudowano 3 całkowicie nowe kombinaty celulozowo-papiernicze. Rozwój przemysłu został zahamowany już u schyłku lat 70., po czym nastąpiły lata stagnacji.

W 1989 r. powstało w Polsce 1,4 mln ton papieru, zatem w latach 1945-1989 odnotowano blisko sześciokrotny wzrost. Należy zaznaczyć, że w okresie PRL-u papiernictwo nie należało do branż priorytetowych i rozwijało się znacznie wolniej niż przemysł ciężki, paliwowo-energetyczny czy chemiczny. W związku z tym do

---

<sup>10</sup> M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy 1945-1989*, Duszniki Zdrój 2007, s. 52-56.

<sup>11</sup> I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski w XIX i XX wieku*, Warszawa 1984, s. 359.

<sup>12</sup> M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy...* [10], s. 65.

<sup>13</sup> S. Libiszowski, *Papiernictwo w Polsce w latach 1900-1985 [w:] 500 lat papiernictwa w Polsce. Kongres Papierników Polskich*, Świecie/Tleń 3-4.10.1991 r., s. 25.

schyłku lat 80. XX w. wszystkie odmiany papieru były deficytowe, a dystrybucję rodzajów przeznaczonych do druku ściśle kontrolowało państwo<sup>14</sup>.

Po 1989 r. nastąpiło krótkotrwałe załamanie produkcji polskich zakładów papierniczych. Najbardziej zdekapitalizowane zakłady zostały zlikwidowane, a pozostałe sprywatyzowano. Efektem przekształceń własnościowych była restrukturyzacja przemysłu i napływ inwestycji. Powstało wiele nowych zakładów, spośród których najwięcej podjęło się wytwarzania papierów higieniczno-sanitarnych – odmian, których deficyt do schyłku lat 80. był najbardziej odczuwalny. Obecnie produkcja papieru w Polsce zbliża się do 3 mln ton rocznie<sup>15</sup>.

## 1. Badania nad dziejami papiernictwa w okresie produkcji rękodzielniczej

Dzieje papiernictwa są przedmiotem badań dla polskich historyków od blisko dwóch wieków. Pierwszym polskim uczonym, który podjął w swych pracach tę tematykę, był Jerzy Samuel Bandkie. W wydanym w 1815 r. opracowaniu *Historia drukarni krakowskich*, powtórzonym w 1823 r. przez Joachima Lelewela w opracowaniu *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, przedstawił informacje o początkach papiernictwa krakowskiego<sup>16</sup>.

Postęp w badaniach nad historią papiernictwa w Polsce nastąpił u schyłku XIX w. W 1885 r. ukazało się opracowanie *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa*<sup>17</sup>. Wymieniono w nim wiele szczegółów dotyczących podkrakowskiego papiernictwa, które stały się podstawą badań dla historyków papiernictwa. W 1892 r., również w Krakowie, ukazało się opracowanie Stanisława Tomkowicza, w którym autor przedstawił wydarzenia z dziejów czerpalni w Prądniku Czerwonym<sup>18</sup> – pierwszej w Polsce papierni. Dzięki badaniom prowadzonym od lat 70. XIX w. przez Franciszka Piekosińskiego powstały wykazy przerysów filigranów z XIV, XV i XVI stulecia. Badacz ten wskazał na młyn papierniczy w Prądniku Czerwonym jako pierwszą czerpalnię w Królestwie Polskim<sup>19</sup>.

Kolejne opracowania mające większe znaczenie dla badań nad dziejami papiernictwa w Polsce ukazały się dopiero w okresie międzywojennym. W 1920 i 1922 r. wydano prace Jana Ptaśnika, w których autor wymienił 29 papierni<sup>20</sup>. W 1926 r.

<sup>14</sup> M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy...* [10], s. 353.

<sup>15</sup> Według danych Stowarzyszenia Papierników Polskich produkcja w 2006 r. wyniosła 2822 tys. ton.

<sup>16</sup> J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 1, Wilno 1823, s. 77; t. 2, Wilno 1826, Tablica XVIII.

<sup>17</sup> *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa*, Kraków 1885, t. 1, z. 2, s. 827, za: F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów, przechowywanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893, s. 6.

<sup>18</sup> S. Tomkowicz, *Szpital św. Ducha*, Kraków 1892, s. 32, 72, za: F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne...* [17].

<sup>19</sup> F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne...* [17].

<sup>20</sup> J. Ptaśnik, *Papiernie w Polsce* [w:] *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności*, Kraków 1920; *Monumenta Poloniae Typographica*, Lwów 1922.

Kazimierz Piekarski opublikował odnalezione przez siebie siedemnastowieczne zapiski na temat papierni w Prądniku Czerwonym<sup>21</sup>. Dwa lata później opublikowano pracę Karola Badeckiego, zawierającą zbiór filigranów zebranych w archiwaliach we Lwowie<sup>22</sup>.

Już w okresie międzywojennym prace badawcze rozpoczął Włodzimierz Budka, który do 1939 r. opublikował ponad 20 artykułów i recenzji opracowań innych autorów na temat historii papiernictwa. Po drugiej wojnie światowej, dzięki swym osiągnięciom, stał się autorytetem w tej dziedzinie badań; do śmierci w 1977 r. przygotował ok. 200 opracowań, w tym 58 z zakresu historii papiernictwa<sup>23</sup>. Ważnym przedsięwzięciem W. Budki okazało się uzupełnione o wyniki własnych badań powtórne wydanie prac F. Piekosińskiego, J. Ptaśnika i K. Piekarskiego<sup>24</sup>. Włodzimierzowi Budce zawdzięczamy znaczący postęp w badaniach nad historią papiernictwa na terenie Królestwa Polskiego, Rzeczypospolitej oraz Królestwa Kongresowego. Jego opracowania stały się podstawą do dalszych badań prowadzonych przez wielu naukowców, nie tylko podejmujących w swych pracach tematykę dziejów papiernictwa, ale także zajmujących się tradycjami ruchu wydawniczego oraz szeroko pojętą historią gospodarczą.

Po drugiej wojnie światowej oprócz Włodzimierza Budki historią papiernictwa na ziemiach polskich zainteresowało się wielu innych badaczy. Spośród nich do dziś największe uznanie budzi Jadwiga Siniarska-Czaplicka<sup>25</sup>, która opublikowała ponad 60 prac dotyczących papierni na ziemiach polskich, w tym będące podstawą do dalszych badań katalogi filigranów czepalni<sup>26</sup>, artykuły przedstawiające wyniki badań papierów druków tłoczonych na terenie Rzeczypospolitej<sup>27</sup>. Poważnym przedsięwzięciem

---

<sup>21</sup> *Memoriał o początku i sukcesej papierni prądnickiej, wydał i poprzedził słowem wstępem K. Piekarski*, Kraków 1926.

<sup>22</sup> K. Badecki, *Znaki wodne w księgach Archiwum Miasta Lwowa*, Lwów 1928.

<sup>23</sup> Za życia Włodzimierza Budki wydano 56 rozpraw i recenzji dotyczących papiernictwa, a 2 ukazały się już po jego śmierci. J. Siniarska-Czaplicka, *Z żalobnej karty*, PP 1977, nr 7, s. 274-275.

<sup>24</sup> *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego powtórnie wydał i uzupełnił Włodzimierz Budka*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971.

<sup>25</sup> Jako rozprawę habilitacyjną J. Siniarska-Czaplicka zgłosiła w 1967 r. pracę *Papiernie na ziemiach środkowej Polski w latach 1750-1850*, „Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu” 1966, s. 123-232.

<sup>26</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Znaki wodne papierni Mazowsza 1750-1850*, Łódź 1960; *Katalog filigranów papierni polskich 1500-1800 r.*, Łódź 1983.

<sup>27</sup> *Papier druków oficyn krakowskich, gdańskich i królewieckich 1500-1550*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” [dalej: KHKM] 1974, nr 1, s. 51-74; *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.*, „Roczniki Biblioteczne” [dalej: RB] 1974, s. 275-299; *Papier druków tłoczonych w oficynach wielkopolskich od drugiej połowy XVI do końca XVII w.*, KHKM 1975, nr 1, s. 3-22; *Papier druków tłoczonych na Mazowszu i Podlasiu w XVI-XVIII w.*, KHKM 1977, nr 2, s. 217-242; *Papier druków tłoczonych w latach 1570-1700 w oficynach położonych na południowo-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1976, s. 5-26; *Papier druków tłoczonych na ziemiach województw krakowskiego i sandomierskiego w latach 1550-1700*, KHKM 1976, nr 2, s. 249-274; *Papier druków tłoczonych na południowych i południowo-wschodnich ziemiach Korony w XVIII w.*, KHKM 1978, nr 2, s. 155-158.



Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej, kontynuowanym po jej śmierci w 1986 r. przez Józefa Dąbrowskiego, było kompleksowe opracowanie historii papiernictwa w okresie rękodzielniczej produkcji. Efektem prac tych dwojga badaczy jest wydana w 1991 r. monografia, przedstawiająca historię papiernictwa na świecie i w Polsce do XIX w.<sup>28</sup>.

Oprócz wymienionych autorów temat dziejów papiernictwa w Polsce podejmowali również: Andrzej Będziński<sup>29</sup>, Augustyn Ciesielski<sup>30</sup>, Stanisław Franciszek Gajerski<sup>31</sup>, Mieczysław Gębarowicz<sup>32</sup>, Edward Kędra<sup>33</sup>, Elżbieta Machel<sup>34</sup>, Władysław Madyda<sup>35</sup>, Stanisław Nawrocki<sup>36</sup>, Franciszek Pabich<sup>37</sup>, Kazimierz Sarnecki<sup>38</sup>, Andrzej Winczakiewicz<sup>39</sup>, Bronisław Zyska<sup>40</sup>, Stanisław Żurowski<sup>41</sup>. W ostatnich la-

<sup>28</sup> J. Dąbrowski, J. Siniarska-Czaplicka, *Rękodzieło papiernicze* [2].

<sup>29</sup> Andrzej Będziński jest autorem rozprawy doktorskiej *Schylkowy okres rękodzielniczej produkcji papieru w kieleckim i radomskim*, obronionej w 1980 r. Ponadto opublikował wiele artykułów, m.in.: *Czerpalnia „na Wierchowiu” w latach 1815-1830*, PP 1981, nr 11-12, s. 397-400; *Badania wielkości produkcji i sytuacji materialnej pracowników czerpalni polskich w pierwszej połowie XIX w.*, PP 1978, nr 7, s. 272-273; *Nowe przyczynki do badań nad dziejami czerpalni w Mostkach*, „Studia Historyczne” 1980, nr 3, s. 455-462.

<sup>30</sup> A. Ciesielski, *Papiernia nad Kamiennym Potokiem koło Sopotu*, PP 1969, nr 8, s. 282-285.

<sup>31</sup> S. F. Gajerski, *Papiernia Przemyska*, PP 1976, nr 3; *Papiernia rawska*, PP 1976, nr 9, s. 352-354.

<sup>32</sup> M. Gębarowicz, *Z dziejów papiernictwa XVI-XVIII w.*, RB 1966, nr 1-2, s. 1-83.

<sup>33</sup> Spośród kilku prac Edwarda Kędry, dotyczących papiernictwa, na uwagę zasługują: *Dzieje papierni w Lubiczu*, „Rocznik Toruński” 1974, nr 9, s. 179-213; *Herb Torunia w filigranach papierni ziemi chełmskiej*, PP 1974, nr 2, s. 72-74; *Typy filigranów papierni toruńskiej*, PP 1977, nr 3, s. 113-115; *Z dziejów papierni w Kwidzynie*, PP 1977, nr 12, s. 475-476.

<sup>34</sup> E. Machel, *Znaki wodne w dokumentach cechu Bednarzy miasta Częstochowy*, PP 1982, nr 5-6, s. 198-199; *Papiernia Karmelitów z Berdyczowa*, PP 1987, nr 11, s. 399-400.

<sup>35</sup> W. Madyda, *Postanowienia rzemiosła papierniczego z roku 1546*, PP 1950, nr 2, s. 33-34.

<sup>36</sup> Spośród kilku prac Stanisława Nawrockiego na uwagę zasługują: *Kilka uwag o papierni tzw. oleśnickiej, czyli chodzieskiej*, PP 1957, nr 2, s. 59; *Papiernie w powiecie ostrzeszowskim*, PP 1958, nr 12, s. 374-376; *Wiadomości z ksiąg ostrzeszowskich o papierniach w Bledziowie i Olszynie w latach dwudziestych XVIII w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1956, s. 63n.

<sup>37</sup> Franciszek Pabich jest autorem wielu opracowań z zakresu historii papiernictwa na Pomorzu Wschodnim, m.in.: *Filigrany ze zbiorów Franciszka Pabicha*, Bydgoszcz 1977; *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978. F. Pabich swymi badaniami obejmował także obszar Pomorza Zachodniego (szerzej o tym poniżej).

<sup>38</sup> Spośród ponad 30 artykułów Kazimierza Sarneckiego, dotyczących historii papiernictwa, najważniejsze to: *Z historii dawnego papiernictwa w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” [dalej: KHNiT] 1958, nr 2, s. 223-240; *Cztery i pół wieku papiernictwa warszawskiego*, PP 1975, nr 4, s. 155-157; *Czy nad papiernią w Prądniku Czerwonym unosił się dym?*, PP 1959, nr 1, s. 25-26; *Pierwszy polski papier gazetowy (w trzechsetną rocznicę ukazania się pierwszej polskiej gazety)*, PP 1961, nr 1, s. 25-27; *Czy przed pięćmiu wiekami robiono w Gdańsku papier?* [1], s. 228-230; *Dokumenty dotyczące założenia pierwszej papierni w Warszawie*, PP 1954, nr 4, s. 119-121.

<sup>39</sup> Historii papiernictwa Andrzej Winczakiewicz poświęcił m.in. artykuł *Badania papierów polskich z XVI i XVII wieku*, PP 1950, nr 3, s. 71-75.

<sup>40</sup> Autor tematykę historii papiernictwa podejmował na marginesie opracowań dotyczących trwałości papieru, m.in. w pracach: *Nad trwałością papierów drukowych*, Katowice 1993; *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*, tom 1, Katowice 1991, tom 2, Katowice 1993; *Kwaśny papier. Zagrożenie dla druków XIX i XX wieku*, Katowice 1995.

<sup>41</sup> S. Żurowski jest autorem dysertacji doktorskiej *Historia papiernictwa wielkopolskiego do czasu wprowadzenia w użycie maszyny papierniczej*, obronionej w 1960 r. Ponadto spośród jego licznych

tach badania nad dziejami papiernictwa w okresie przedprzemysłowym na terenie Polski kontynuują już tylko Józef Dąbrowski<sup>42</sup> i Andrzej Będziński<sup>43</sup>.

Nadal jest wiele do zrobienia w zakresie badań nad działalnością młynów papierniczych na ziemiach polskich. Wiele czerpalni (szczególnie na Lubelszczyźnie) dotąd czeka na opracowanie ich dziejów.

Wielu opracowań doczekało się papiernictwo rękodzielnicze na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 r. Jeszcze przed drugą wojną światową temat ten spotkał się z zainteresowaniem historyków niemieckich. Już w 1870 r. ukazał się drukiem interesujący zbiór przerysów filigranów, zebrany przez G. A. Rautera we wrocławskich archiwach<sup>44</sup>.

O młynach papierniczych na terenie Ziemi Kłodzkiej, w tym o czerpalni w Dusznikach, pisał już u schyłku XIX stulecia W. Hohaus<sup>45</sup>. O starych młynach papierniczych na Śląsku wiele artykułów opracował Friedrich Hößle<sup>46</sup>. Ten sam badacz opublikował artykuły o papierniach na Pomorzu Zachodnim oraz na Ziemi Lubuskiej, do 1945 r. będącej częścią Brandenburgii<sup>47</sup>. Ponadto papiernictwem pomorskim i brandenburskim interesował się autor wielu opracowań dotyczących techno-

---

artykułów na uwagę zasługują: *Obliczenia wysokości produkcji XVI-wiecznych papierni polskich*, RB 1958, s. 399n; *Rękodzielnicze papiernictwo wielkopolskie do połowy XVII w.*, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu 1964, s. 97-161; *Znaki wodne papiernictwa wielkopolskiego XVI-XIX w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Poznańskiego” 1965, nr 5, s. 255-316.

<sup>42</sup> Spośród ważniejszych opracowań Józefa Dąbrowskiego, opublikowanych w ostatnich latach, wymienić należy artykuły: J. Dąbrowski, S. G. Simmons, *Ad perpetuam rei memoriam: Królewskie zatwierdzenie postanowień rzemiosła papierniczego w Polsce*, PP 1996, nr 6-7, s. 267-272, 329-335; J. Dąbrowski, *Humanistyczny sens znajomości historii techniki, na przykładzie wyrobu trwałego papieru drukowego obecnie i przed wiekami* [w:] *Księga Jubileuszowa 25-lecia Wykładów Historii Nauki i Techniki prof. dr hab. inż. Ryszarda Sroczyńskiego*, Wrocław 1997, s. 79-101; J. Ważyńska, J. Dąbrowski, *Średniowieczny śląski rękopis kościelny cennym źródłem filigranów*, PP 1998, nr 7, s. 403-405; J. Dąbrowski, *Early Studies on the Permanence and Durability of Document Papers Published in 1887 at Warsaw* [w:] *26th Congress IPH, Rome – Verona 2002*, s. 96-108; *Wczesne nadania trwałości papierów dokumentowych, publikowane w 1887 r. w Warszawie, poświadczające opanowanie maszynowej produkcji papieru bezkwasowego*, „Archiwista Polski” 2004, nr 2, s. 15-48.

<sup>43</sup> Z ostatnich prac Andrzeja Będzińskiego, dotyczących historii papiernictwa, wymienić należy artykuły: *Papiernia w Celejowie-Strychowcu*, PP 2004, nr 2, s. 94-98; *Przyczynki do badań papierni Wołosów*, PP 2004, nr 8, s. 438-441; *Inwentarz papierni w Celejowie z 1828 roku*, „Studia Historyczne” 2005, s. 91-97.

<sup>44</sup> G. A. Rauter, *Über die Wasserzeichen der ältesten Leinenpapiere in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit” 1870.

<sup>45</sup> W. Hohaus, *Die Papierfabrikation in der Graffschaft Glatz*, „Vierteljahrschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz” 1886, s. 222-227, 325-329.

<sup>46</sup> F. Hößle w latach 1934-1936 r. opublikował w czasopiśmie „Der Papierfabrikant” cykl artykułów pod tytułem *Alte Papiermühlen der Provinz Schlesien* o młynach papierniczych Dolnego Śląska i Opolszczyzny.

<sup>47</sup> Materiały o młynach papierniczych Brandenburgii ukazały się w cyklu *Alte Papiermühlen der Provinz Brandenburg* w miesięczniku „Der Papierfabrikant” w 1933 r., a Pomorza – w cyklu *Alte Papiermühlen der deutschen Küstenländer* w tym samym czasopiśmie w latach 1921-1924.

logii papiernictwa – Ernst Kirchner<sup>48</sup>. Papiernikom we wschodnich Prusach, w tym na obszarze Mazur, poświęcił swe opracowanie H. Kohß<sup>49</sup>.

Po wojnie badania nad dziejami czerpalni śląskich i pomorskich prowadzili nieliczni historycy. Najcenniejszą pracą w tym zakresie jest opublikowana w 1961 r. monografia Kazimiery Maleczyńskiej, dotycząca papiernictwa na Śląsku do XIX stulecia<sup>50</sup>. W ostatnich latach, dzięki badaniom prowadzonym przez Rainera Sachsa<sup>51</sup>, odnotowano pewien postęp w opracowywaniu historii śląskiego papiernictwa.

Dużym zainteresowaniem historyków cieszył się jedyny zachowany do czasów współczesnych młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju, w którym utworzono Muzeum Papiernictwa (udostępnione dla zwiedzających w 1968 r.). Opracowania dotyczące przeszłości dusznickiej czerpalni wyszły m.in. spod piór Wandy Tomaszewskiej<sup>52</sup> i Jadwigi Marchlewskiej<sup>53</sup>. W późniejszym okresie postęp w badaniach nad dziejami dusznickiego młyna odnotowano dzięki powstałym w Muzeum Papiernictwa opracowaniom Teresy Windyki<sup>54</sup> i Gottfrieda Schweizera<sup>55</sup>.

Autorem licznych publikacji dotyczących historii czerpalni papieru na Pomorzu Zachodnim oraz na Kaszubach jest Franciszek Pabich<sup>56</sup>, a dziejami młynów papierniczych na Warmii i Mazurach zajmowali się m.in. Kazimierz Hempel<sup>57</sup> i Janusz Zaremba<sup>58</sup>.

## 2. Stan badań nad dziejami przemysłu papierniczego

Historia branży papierniczej w okresie produkcji przemysłowej spotkała się z mniejszym zainteresowaniem historyków niż dzieje papierniczego rękodziela.

<sup>48</sup> Najcenniejsze opracowanie Ernsta Kirchnera na temat historii papiernictwa na terenach należących dziś do Polski zostało opublikowane jako dodatek do tygodnika „Wochenblatt für Papierfabrikation” w 1911 r.: *Die Papierfabrikation in den Ländern der Sektion X...* [5].

<sup>49</sup> H. Kohß, *Ostpreußische Papierfabrikation*, Königsberg 1934.

<sup>50</sup> K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego* [3].

<sup>51</sup> Zgromadzone przez Rainera Sachsa materiały archiwalne pozwalają na stworzenie katalogu papierników śląskich. Dotąd ukazał się artykuł *Außerschlesische Papiermacher in schlesischen Quellen und Zeitungen* [w:] *IPH Congress Book 2004*.

<sup>52</sup> W. Tomaszewska, *Z dziejów zabytkowej papierni w Dusznikach*, PP 1966, nr 5, s. 168-173; *O papierze, który zyskał miano wiecznotrwalego*, PP 1968, nr 8, s. 290-291.

<sup>53</sup> J. Marchlewska, *Z dziejów nowszych i najnowszych Dusznik*, PP 1972, nr 7, s. 233-237.

<sup>54</sup> Z ważniejszych prac Teresy Windyki w tym zakresie można wymienić artykuły: *Wenig bekannte Wasserzeichen der Reinerzer Papiermühle in den Archivsammlungen des Papiermuseums in Duszniki Zdrój (ehemals Reinerz)* [w:] *IPH Congress Book 1994*, s. 30-38; *Mało znane filigrany dusznickiej papierni*, „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej” 1996, nr 6, s. 89-100; *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo” 1999, s. 15-26.

<sup>55</sup> G. Schweizer, *450 Jahre Papiermacherei in Reinerz/Duszniki* [w:] *IPH Congress Book 2004*, s. 9-17.

<sup>56</sup> Spośród licznych artykułów Franciszka Pabicha na temat historii czerpalni na Pomorzu Zachodnim i Kaszubach wymienić należy: *Papiernia koszalińska*, PP 1964, nr 1, s. 28-29; *Z dziejów papierni słupskiej*, PP 1974, nr 5, s. 197-199; *Papiernia kaszubska w Lipuszu*, PP 1975, nr 6, s. 267-269; *Burzliwe dzieje papierni w Strudze*, PP 1988, nr 10, s. 382-384.

<sup>57</sup> K. Hempel, *160 lat warmińskiego papiernictwa*, PP 1982, nr 5-6, s. 193-198.

<sup>58</sup> J. Zaremba, *O dwóch papierniach na Warmii w XVIII w.*, PP 1982, nr 1, s. 31-32.



Szczególnie skromna jest liczba publikacji dotyczących historii przemysłu papierniczego do drugiej wojny światowej. Jednym z pierwszych autorów, który podjął się przedstawienia tej tematyki, był Henryk Radziszewski. W wydanej w 1910 r. obszernej monografii dotyczącej działalności Banku Polskiego kilka stron poświęcił historii fabryki w Jeziornie<sup>59</sup>. Ponadto na temat papiernictwa w Królestwie Kongresowym i w II Rzeczypospolitej powstały m.in. prace Kazimierza Badziaka<sup>60</sup>, Mariana Chudzyńskiego<sup>61</sup>, Ryszarda Kaczmarka i Zbigniewa Studenckiego<sup>62</sup>, Stefana Libiszowskiego<sup>63</sup>, Marka Nity<sup>64</sup>, Tadeusza Pencaka<sup>65</sup>, Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej<sup>66</sup>, Franciszka Sobalskiego<sup>67</sup>, Macieja Szymczyka<sup>68</sup> i Bogumiła Zajączkowskiego<sup>69</sup>.

Najkorzystniej – dzięki opracowaniom autorstwa Elżbiety Gondek<sup>70</sup> i Macieja Szymczyka<sup>71</sup> – przedstawia się stan badań nad historią przemysłu papierniczego na Śląsku oraz na Pomorzu<sup>72</sup>.

<sup>59</sup> H. Radziszewski, *Bank Polski*, Warszawa 1910, s. 357-363.

<sup>60</sup> K. Badziak, *Nowe tendencje w kartelizacji przemysłu polskiego w latach 30 XX w. Kartel „Centropapier”*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Historica” 1995, nr 54, s. 165-174; *Dzieje Pabianickiej Fabryki Papieru do I wojny światowej*, PP 1978, nr 10, s. 386-387; *Kartelizacja w przemyśle papierniczym Drugiej Rzeczypospolitej*, PP 1985, nr 7, s. 229-233; *Procesy kartelizacyjne w przemyśle celulozowo-papierniczym w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, PP 1987, nr 1, s. 34-37.

<sup>61</sup> M. Chudzyński, *Z dziejów papierni w Soczewce*, PP 1976, nr 1, s. 33-37.

<sup>62</sup> R. Kaczmarek, Z. Studencki, *Lamprechtowie z Sosnowca*, Sosnowiec 2005.

<sup>63</sup> S. Libiszowski, *Papiernictwo w Polsce w latach 1900-1985* [13], s. 15-34.

<sup>64</sup> M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie w latach 1894-1939*, PP 1978, nr 5, s. 189-193.

<sup>65</sup> T. Pencak, *Papiernia Ordynacji Zamojskiej w Hamerni*, „Archeion” 1958, nr 28, s. 162-178.

<sup>66</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Kronika papierni w Jeziornie* [6]; *Z dziejów papierni w Pabianicach*, PP 1959, nr 6, s. 179-180.

<sup>67</sup> F. Sobalski, *Dzieje Częstochowskiej Papierni (do roku 1914)*, PP 1969, nr 4, s. 131-133; *Przemysł papierniczy w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, PP 1968, nr 11, s. 396-401; *Przemysł papierniczy w Polsce w 1929 roku*, PP 1972, nr 6, s. 199-204.

<sup>68</sup> M. Szymczyk, *Powstanie i rozwój przemysłu celulozowego do 1918 r. na obszarze dzisiejszej Polski*, PP 1997, nr 11, s. 724-728; *Przyczynek do dziejów przemysłu papierniczego w Królestwie Kongresowym*, PP 2005, nr 12, s. 761-763.

<sup>69</sup> B. Zajączkowski, *Rozmieszczenie produkcji i fabryk przemysłu papierniczego w Polsce w latach 1918-1938*, PP 1966, nr 7, s. 232-236.

<sup>70</sup> E. Gondek, *Papiernie na Śląsku w XIX wieku w świetle pruskich publikacji urzędowych*, „Studia Bibliologiczne”, t. 13, Katowice 2001, s. 83-98.

<sup>71</sup> M. Szymczyk, *Śląskie papiernictwo w okresie industrializacji kapitalistycznej*, Duszniki Zdrój 2000 oraz ok. 50 artykułów, m.in.: *Hrabia Hugo Henckel von Donnersmarck pionierem produkcji celulozy na Śląsku. Dzieje zakładów celulozowo-papierniczych w Czarnej Hucie*, „Śląsk Opolski” [dalej: ŚO] 2001, nr 1, s. 38-44; *Dzieje zakładów celulozowo-papierniczych w Koźlu 1891-1945*, ŚO 2001, nr 1, s. 1-10; *Dzieje jeleniogórskiego ośrodka przemysłu papierniczego (cz. 1: do 1945 r.)*, „Rocznik Jeleniogórski” [dalej: RJ] 2001, s. 165-184; *Zarys dziejów przemysłu papierniczego na Dolnym Śląsku w XIX i XX wieku*, RB 2005, s. 35-53; *Dzieje głuchołaskiego ośrodka przemysłu papierniczego*, „Zaranie Śląskie” 2003, nr 7-8, s. 191-208; *Przemysł celulozowy w okresie międzywojennym na ziemiach zachodnich i północnych*, PP 1998, nr 2, s. 97-99; *Papiernia Heinricha von Korna w Zakrzowie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2002, nr 1, s. 22-42; *Półtora wieku tradycji budowy maszyn papierniczych w Jeleniej Górze-Cieplicach*, KHNiT 2006, nr 3-4, s. 205-228.

<sup>72</sup> M. Szymczyk, *Zarys dziejów koszalińskich zakładów papierniczych*, „Koszalińskie Zeszyty

Dzieje polskiego przemysłu papierniczego po drugiej wojnie światowej początkowo były przedmiotem zainteresowań głównie osób związanych z branżą papierniczą. Najcenniejsze są opracowania Stefana Libiszowskiego<sup>73</sup>. Dużą wartość historyczną ma powstała na potrzeby Zjednoczenia Przemysłu Celulozowo-Papierniczego praca Ryszarda Hausa, Zenona Pikiela i Mikołaja Zapędowskiego, w której autorzy przedstawili analizę stanu branży do początku lat 60. oraz prognozę rozwoju do 1970 r.<sup>74</sup>.

Z czasem temat powojennych tradycji przemysłu papierniczego zyskał zainteresowanie historyków. Pierwszym poważnym opracowaniem przedstawiającym dzieje całego polskiego piernictwa po 1945 r. była niepublikowana dysertacja doktorska Marka Nity<sup>75</sup>. W rozprawie autor przedstawił niezwykle zawiły system zarządzania branżą oraz dokonał analizy dziejów przemysłu w odniesieniu do poszczególnych planów gospodarczych. Bez wątpienia wielką zaletą opracowania jest przytoczenie nazwisk osób zaangażowanych w kierowanie poszczególnymi fabrykami w pierwszych latach powojennych oraz przedstawienie danych statystycznych z produkcji według zakładów. W późniejszym okresie ukazał się artykuł autorstwa Marka Nity omawiający początki przemysłu papierniczego po zakończeniu wojny<sup>76</sup>.

Na początku 2007 r., nakładem Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, ukazało się opracowanie Macieja Szymczyka<sup>77</sup>, w którym autor przedstawił zarys rozwoju przemysłu papierniczego na ziemiach polskich do drugiej wojny światowej i stan branży w 1945 r. oraz przeanalizował przebieg procesów zachodzących w piernictwie w okresie Polski Ludowej. Załącznikami do książki są: wykaz wszystkich zakładów wytwórstwa i najważniejszych fabryk przetwórstwa papierniczego (łącznie 94 zakłady) oraz zestawienie najważniejszych inwestycji w latach 1945-1989.

Inne opracowania dotyczą historii przemysłu papierniczego w wybranych częściach kraju. Do tej grupy należy zaliczyć opracowanie Jerzego Czupiała przedsta-

---

Muzealne” 2004, t. 24, s. 205-216; *Związki Ottona von Bismarcka z przemysłem papierniczym. Dzieje zakładów celulozowo-papierniczych w Kępicach*, KHNiT 2003, nr 3-4, s. 113-138.

<sup>73</sup> Stefan Libiszowski przedstawia w swych opracowaniach wydarzenia, których był uczestnikiem, a niekiedy współtwórcą jako dyrektor ekonomiczny Centralnego Zarządu Przemysłu Papierniczego lub wieloletni pracownik zjednoczeń przemysłu papierniczego. Spośród jego opracowań na szczególną uwagę zasługują: *Papiernictwo w Polsce w latach 1900-1985* [w:] *500 lat papiernictwa w Polsce...*, [13], s. 15-34; *Z ciemnych kart powojennego papiernictwa w Polsce*, PP 1994, nr 11, s. 550-551.

<sup>74</sup> Archiwum Państwowe w Łodzi, *Zjednoczenie Przemysłu Celulozowo-Papierniczego*, sygn. 1965 – R. Haus, Z. Pikiel, M. Zapędowski, konsultacje M. Książek, *Analiza działalności inwestycyjnej przemysłu celulozowo-papierniczego w latach 1945-70*, grudzień 1963.

<sup>75</sup> M. Nita, *Przemysł celulozowo-papierniczy w Polsce Ludowej w latach 1944/45-1975 (zagadnienia ekonomiczne i techniczne)*, Katowice 1987 – dysertacja doktorska, maszynopis.

<sup>76</sup> M. Nita, *Przemysł celulozowo-papierniczy w Polsce Ludowej w latach 1944/45-1949*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1995, nr 1471 (*Studia z historii gospodarczej ziem polskich*), s. 125-152.

<sup>77</sup> M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy 1945-1989*, [10].

wiające dzieje przemysłu papierniczego na Śląsku Dolnym i Opolskim do lat 50. XX w.<sup>78</sup> oraz artykuły Macieja Szymczyka<sup>79</sup>. Powstało również wiele monografii historycznych poświęconych zakładom papierniczym. Takich opracowań, wydawanych najczęściej sumptem przedsiębiorstw, doczekały się m.in. fabryki w Częstochowie<sup>80</sup>, Dąbrowicy<sup>81</sup>, Dołach Biskupich<sup>82</sup>, Głucholazach<sup>83</sup>, Jeziornie<sup>84</sup>, Kaletach<sup>85</sup>, Kluczach<sup>86</sup>, Kolonowskich<sup>87</sup>, Kostrzynie<sup>88</sup>, Krapkowicach<sup>89</sup>, Kwidzynie<sup>90</sup>, Myszkowie<sup>91</sup>, Niedomicach<sup>92</sup>, Piechowicach<sup>93</sup>, Warszawie (PWPW)<sup>94</sup>, Włocławku<sup>95</sup>, Żywcu<sup>96</sup>. Na łamach miesięcznika „Przegląd Papierniczy” wydrukowano dziesiątki artykułów

---

<sup>78</sup> J. Czupiał, *Lokalizacja i rozwój przemysłu celulozowo-papierniczego na Śląsku w województwie wrocławskim i opolskim*, Opole 1963.

<sup>79</sup> M. Szymczyk, *Dzieje jeleniogórskiego ośrodka przemysłu papierniczego (cz. 2: 1945-2000)*, RJ 2002; *Zarys dziejów przemysłu papierniczego na Dolnym Śląsku w XIX i XX wieku* [71]; *Dzieje głucholańskiego ośrodka przemysłu papierniczego* [71]; *Półtora wieku tradycji budowy maszyn papierniczych w Jeleniej Górze-Cieplicach* [71].

<sup>80</sup> *Kronika Papierni w Częstochowie 1867-1967*, Częstochowa 1967.

<sup>81</sup> M. Szymczyk, *165 lat Fabryki Papieru w Dąbrowicy*, Duszniki Zdrój – Dąbrowica 2002.

<sup>82</sup> J. L. Adamczyk, *Fabryka tektury w Dołach Biskupich dawniej „Witulin”*. Pomnik kultury materialnej, Kielce 1982.

<sup>83</sup> M. Szymczyk, *100-lecie Fabryki Papieru w Głucholazach*, Duszniki Zdrój – Głucholazy 2003.

<sup>84</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Kronika Papierni w Jeziornie od roku 1760*, Jeziorna 1961; *Kronika Papierni w Jeziornie od roku 1760*, Jeziorna 1980.

<sup>85</sup> *Kaletańskie Zakłady Celulozowo-Papiernicze 1884-1974*. Informator, Kalety 1974; *50 lat Robotniczego Klubu Sportowego „Unia” – Kalety*, Katowice 1971; M. Szymczyk, *Dzieje Zakładów Celulozowo-Papierniczych w Kaletach w 120 rocznicę uruchomienia produkcji*, Duszniki Zdrój – Łódź 2004.

<sup>86</sup> *Rozwój Fabryki Celulozy i Papieru w Kluczach 1897-1957*, Klucze 1957; *75 lat Fabryki Celulozy i Papieru w Kluczach*, pod red. K. Wojciechowskiego, Klucze 1974; *90 lat Kluczewskich Zakładów Papierniczych 1897-1987*, pod red. A. Krawczyka, Klucze 1987.

<sup>87</sup> M. Szymczyk, *Fabryka Tektury w Kolonowskiem – 100 lat tradycji wytwarzania tektury – 15 lat działalności firmy Packprofil*, Duszniki Zdrój 2007.

<sup>88</sup> *Kostrzyńskie Zakłady Papiernicze*, pod red. M. Eckerta i J. Iwana, Zielona Góra 1985.

<sup>89</sup> W. Lesiuk, M. Lis, *Zakłady Papiernicze w Krapkowicach*. Zarys dziejów, Opole 1981.

<sup>90</sup> H. Jarmułowicz, *X lat International Paper-Kwidzyn S.A.*, Olsztyn 2002.

<sup>91</sup> *Kronika Myszkowskiej Fabryki Papieru w Myszkowie, wydana w lipcu 1964 r. z okazji 20-lecia Polski Ludowej i 70-lecia Fabryki*, Myszków 1964.

<sup>92</sup> J. Zawistowski, *Niedomicke Zakłady Celulozy*, Kraków 1978; *50 lat Niedomickich Zakładów Celulozy*, Niedomice 1987.

<sup>93</sup> M. Szymczyk, *Historia Fabryki Papieru w Piechowicach*, Duszniki Zdrój 2005.

<sup>94</sup> A. Rybarczyk, *Państwowa Wytwórnia Papierów Wartościowych 1919-1995* [w:] *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, Tom V pod red. J. Piłatowicza, Warszawa 1997, s. 59-110.

<sup>95</sup> *Zakłady Celulozowo-Papiernicze im. J. Marchlewskiego 1899-1974*, Włocławek 1974; *Zakłady Celulozowo-Papiernicze we Włocławku 1899-1989*, Włocławek 1989.

<sup>96</sup> J. Wyrwa, *Kronika Żywieckiej Fabryki Papieru w Żywcu 1833-1963*, Żywiec 1963.

poświęconych historii zakładów, m.in. w Jeziornie<sup>97</sup>, Kostrzynie<sup>98</sup>, Krapkowicach<sup>99</sup>, Tychach-Czułowie<sup>100</sup>, Warszawie (PWPW)<sup>101</sup> i Włocławku<sup>102</sup>. W ostatnim okresie staraniem Instytutu Papiernictwa i Poligrafii Politechniki Łódzkiej wydano opracowanie dokumentujące kształcenie kadr dla potrzeb papiernictwa na Politechnice Łódzkiej<sup>103</sup>.

Wiele informacji na temat historii przemysłu papierniczego po drugiej wojnie światowej oraz o osobach związanych z branżą zawierają biogramy polskich papierników publikowane w „Przeglądzie Papierniczym”, „Słowniku Biograficznym Techników Polskich” oraz wydane w formie oddzielnych publikacji<sup>104</sup>.

Już w połowie lat 80. XX w. Komisja Historyczna Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Papierniczego dostrzegła potrzebę przygotowania i wydania drukiem trzutomowego opracowania *Historia papieru na ziemiach polskich*. Pierwszy z planowanych tomów miał omawiać rękodzielniczą produkcję papieru, drugi – produkcję maszynową do 1945 r., a trzeci – dzieje papiernictwa po wojnie<sup>105</sup>. W tamtym czasie wydano jedynie pierwszy tom<sup>106</sup>, a do opracowywania dziejów papiernictwa po 1945 r. wówczas nie przystąpiono. W 2007 r., dzięki badaniom prowadzonym od kilkunastu lat w Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, ukazało się opracowanie dotyczące historii przemysłu papierniczego w PRL-u<sup>107</sup>. W dalszym ciągu brakuje monografii przemysłu papierniczego w Królestwie Kongresowym oraz w II Rzeczypospolitej. Dodatkowo z biegiem lat do historii przeszedł kolejny okres w dziejach papiernictwa w Polsce – okres przekształceń własnościowych i modernizacji, trwający od 1989 r. Wydarzenia te również powinny w znacznie większym niż dotąd stopniu zainteresować historyków<sup>108</sup>.

<sup>97</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Nowy przyczynek do dziejów papierni w Jeziornie*, PP 1960, nr 11, s. 349-350.

<sup>98</sup> Z. Duda, *Kostrzyńskie wspomnienia na 40-lecie uruchomienia fabryki celulozy*, PP 1999, nr 1, s. 46-49; nr 2, s. 111-114.

<sup>99</sup> Z. Duda, *Historia Krapkowickich Zakładów Papierniczych*, PP 2000, nr 7, s. 378-380; 2001, nr 2, s. 109-111; nr 6, s. 392-395.

<sup>100</sup> J. Libecki, *Fabryka Celulozy i Papieru w Tychach-Czułowie*, PP 1988, nr 3, s. 89-94.

<sup>101</sup> Z. K. Jagodziński, *Historia Papierni Mokotowskiej, lata 1905-1947. Przyczynek do dziejów Papierni Mokotowskiej Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych S.A.*, PP 2003, nr 7, s. 415-425; nr 8, s. 483-487.

<sup>102</sup> M. Szymczyk, *100 lat Włocławka*, PP 1999, nr 12, s. 828-830.

<sup>103</sup> *60-lecie papiernictwa w Politechnice Łódzkiej (1946-2006)*, Łódź 2006.

<sup>104</sup> *Biografie zmarłych kolegów w latach 1945-1984 zasłużonych dla przemysłu papierniczego i płyt pilśniowych*, Łódź 1985; S. Libiszowski, *Biografie zmarłych kolegów w latach 1984/85-1991 zasłużonych dla przemysłu papierniczego. Zeszyt 2*, Łódź 1992.

<sup>105</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Działalność Komisji Historii Papiernictwa [w:] Kronika SITPP*, PP 1986, nr 9, s. 355.

<sup>106</sup> Powstało jedynie opracowanie autorstwa J. Dąbrowskiego i J. Siniarskiej-Czaplickiej – por. przyp. 2.

<sup>107</sup> M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy...* [10].

<sup>108</sup> Dotąd informacje o przemianach w przedsiębiorstwach papierniczych po 1989 r. pojawiły

Muzeum Papiernictwa, oprócz prowadzenia badań nad historią papiernictwa, zajmuje się również dokumentowaniem i opracowywaniem technik barwienia papierów. Efektem prac Teresy Windyki w tym zakresie jest wiele nowatorskich w skali Polski artykułów<sup>109</sup>.

Duża liczba artykułów dotyczących historii papiernictwa ukazała się na łamach wydawanego od 1945 r. miesięcznika „Przegląd Papierniczy”. Do początku 2007 r. w czasopiśmie tym opublikowano blisko 350 opracowań poświęconych zagadnieniom dziejów wytwarzania papieru. W 2006 r. – dzięki inicjatywie Leszka Goetzendorf-Grabowskiego – Stowarzyszenie Papierników Polskich i Muzeum Papiernictwa wydały wspólnie zbiór 78 najcenniejszych artykułów, które ukazały się w „Przeglądzie Papierniczym” w latach 1950-2000<sup>110</sup>. Celem publikacji jest przybliżenie tematyki dziejów papiernictwa historykom, bibliotekoznawcom i konserwatorom papieru oraz zachęcenie naukowców do podejmowania badań nad wielowiekową spuścizną papierników na ziemiach polskich.

\*\*\*

Papiernictwo jest jedną z nielicznych branż, których rozwój na przestrzeni wieków w tak wielkim stopniu przyczynił się do postępu cywilizacyjnego. Warto zatem podejmować badania dziejów choćby najmniejszych młynów papierniczych, fabryk papieru, tektury lub celulozy, gdyż pozwoli to na osiągnięcie postępu w badaniach nad historią gospodarczą Polski. Zważywszy, że badania dziejów papiernictwa w większości krajów Europy Zachodniej prowadzone są ze znacznie większym rozmachem niż w Polsce, ewentualny postęp w tym zakresie w naszym kraju może przyczynić się do określenia wkładu ziem polskich w budowę cywilizacji.

Szczególnie istotny będzie postęp w zakresie badań filigranów. Filigranistyka od zawsze podkreśla swój związek z naukami pomocniczymi historii, uznając się za jedną z nich. Dokładne rozpoznanie filigranu umożliwi określenie okresu, w którym wyprodukowano papier, co ma znaczenie m.in. przy ustalaniu czasu powstania niedatowanego rękopisu czy nawet druku. Analizy filigranów umożliwiają również określenie wielu zjawisk ekonomicznych (m.in. ustalenie miejsca produkcji oraz określenie kierunków handlu papierem) oraz kulturowych<sup>111</sup>.

Postęp w zakresie badań nad historią papiernictwa w okresie przemysłowym pozwoli na udokumentowanie znaczenia branży w rozwoju gospodarczym ziem

---

się w kilku monografiach dotyczących poszczególnych przedsiębiorstw, m.in. w publikacjach wymienionych w przypisach 80, 82, 84, 86, 89, 92, 93.

<sup>109</sup> T. Windyka, *Zbiór papierów barwnych w Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, PP 2002, nr 1, s. 45-48; *Wzorzyste papiery Stefana Szczerbińskiego*, „Gutenberg” 2001, nr 1, s. nłb.; *Marmurki zakłete w papierze. Informator wystawy*, Duszniki Zdrój 2002; *Przyczynek do dziejów technik zdobienia papierów*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2007, s. 31-33.

<sup>110</sup> *Historia papiernictwa w „Przeglądzie Papierniczym” w latach 1950-2000*, pod red. L. Goetzendorf-Grabowskiego, Łódź – Duszniki Zdrój 2006.

<sup>111</sup> J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004, s. 311-312.



polskich. Wzrost produkcji papieru podązał za ogólnym postęmem gospodarczym i technicznym, dzięki czemu inne branże miały zapewnione niezbędne materiały oraz opakowania dla swoich produktów. W ubiegłym stuleciu papier stał się produktem wywierającym wpływ na poprawę komfortu i higieny życia, co było szczególnie widoczne w społeczeństwach krajów wysoko rozwiniętych. Rozwój przemysłu był zatem ściśle powiązany ze zmianami zachodzącymi w procesach społecznych i kulturowych. W związku z tym znajomość przemian w papiernictwie będzie niezbędna dla właściwej analizy wielu zjawisk zachodzących w życiu codziennym.

Wreszcie do końca XX stulecia papier (jako materiał do pisania i drukowania) miał duże znaczenie w przekazywaniu oraz upowszechnianiu informacji. Badania nad historią jego wytwarzania mogą być zatem szczególnie przydatne do określania zjawisk zachodzących w poligrafii (np. w okresie PRL-u niedostatek papieru był czynnikiem utrudniającym rozwój ruchu wydawniczego). Szczegółowa analiza przemian zachodzących w technologii produkcji papieru już dawno zyskała uznanie bibliotekoznawców i konserwatorów, borykających się z problemami niskiej trwałości papieru wytwarzanego w XIX i XX w. Dalszy postęp w badaniach tych procesów przyczyni się do lepszej ochrony zasobów archiwalnych i bibliotecznych, poważnie zagrożonych zniszczeniem z powodu historycznej już technologii produkcji papieru, stosowanej od początku XIX w. do ostatnich lat ubiegłego stulecia.

## THE CONDITION OF PAPERMAKING HISTORY RESEARCH ON POLISH LAND

### Summary

The production of paper on Polish land has a rich tradition dating back to the end of Middle Ages, and the historians have been interested in the history of papermaking for as long as two centuries.

The first person to present the origins of papermaking around Cracow in 1815 was Samuel Bandkie and shortly after him, in 1823-1926, Joachim Lelewel. Some advance in the studies of papermaking took place towards the end of the 19<sup>th</sup> c. thanks to the works of Franciszek Piekosiński. The historian who contributed significantly to the studies was Włodzimierz Budka working from the 30s to the 70s of the 20<sup>th</sup> century. It is his legacy of 58 elaborations on papermaking history that is today a starting point for a number of historians.

After the war significant advance took place in research on the history of papermaking industry thanks to Jadwiga Siniarska-Czaplicka – author of over 60 works on papermaking history. Her work is continued by Józef Dąbrowski.

Recently in Poland a serious decline in interest in economic history has been observed including the history of papermaking. Just a few researchers are dealing with

this issue at present. For a number of years it has been the Museum of Papermaking in Duszniki Zdrój that boasts greatest achievements in this field.

*Translation  
Aneta Ożga*

## **ZUSTAND DER FORSCHUNGEN ÜBER DIE GESCHICHTE DER PAPIERINDUSTRIE IN POLEN**

### **Zusammenfassung.**

Die Papierherstellung in Polen hat alte, bis zum Ausgang des Mittelalters zurückreichende Traditionen und das Interesse der Historiker an der Papierindustrie-geschichte dauert schon fast 2 Jahrhunderte an.

Als Erster, im Jahre 1815, hat Samuel Bandkie den Anfang der Papierherstellung in der Nähe von Krakau dargestellt und kurz danach, in den Jahren 1823-1926 hat das Joachim Lelewel getan. Ein gewisser Fortschritt in den Forschungen über die Geschichte der Papierindustrie erfolgte am Ausgang des 19. Jahrhunderts dank der Arbeiten von Franciszek Piekosiński. Der Historiker, der eine enorme Errungenschaft an den Forschungen über die Geschichte der Papierindustrie erbracht hat, war Włodzimierz Budka. Er führte seine Arbeiten in den 30er bis 70er Jahren des 20. Jahrhunderts durch. Seine 58 Erarbeitungen über die Geschichte der Papierindustrie sind bis heute ein Ausgangspunkt für viele Historiker.

Nach dem Krieg erfolgte ein weiterer Fortschritt in den Forschungen dank Jadwiga Siniarska-Czaplicka – Verfasserin von über 60 Arbeiten aus dem Bereich „Geschichte der Papierindustrie“. Ihr Werk wird von Józef Dąbrowski fortgesetzt.

In der letzten Zeit hat sich das Interesse für Wirtschaftsgeschichte in Polen ernsthaft vermindert. Von den allgemeinen Tendenzen blieb ebenfalls die Geschichte der Papierindustrie nicht verschont. An diesem Thema haben nur noch wenige Forscher Interesse. In den letzten Jahren erbrachte das Papiermuseum in Duszniki Zdrój die größten Forschungsergebnisse über die Geschichte der polnischen Papierindustrie.

*Übersetzt von  
Janusz Mrówka*